Araştırma Makalesi / Research Article

İLSAM Akademi Dergisi
Journal of ILSAM Academy
ISSN 2757-9212

Ebü'l-Bekâ Belevî El-Endelüsî'nin Şehirleri -İskenderiye, Kahire, Mekke ve Medine İzlenimleri-[1]

Cities of Ebu'l-Beka el-Belevi el-Endelüsî -The İmpressions of Alexandria, Cairo, Mekka and Medina-

Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi,
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı.
ztamdogan@nku.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9128-4026

Cilt / Issue: 2(1), 103-130
Geliş Tarihi: 15.02.2022
Kabul Tarihi: 25.03.2022

Atıf: Tamdoğan Gözütok, Zehra. "Ebü'l-Bekâ Belevî El-Endelüsî'nin Şehirleri -İskenderiye, Kahire, Mekke ve Medine İzlenimleri-". *İLSAM Akademi Dergisi* 2/1 (Nisan 2022), 103-130.

Dipnot: Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN, "Ebü'l-Bekâ Belevî El-Endelüsî'nin Şehirleri -İskenderiye, Kahire, Mekke ve Medine İzlenimleri-", *İLSAM Akademi Dergisi* 2/1(Nisan 2022), Sayfa.

[1] Belevî'nin hayatı ve eserinin genel bir tanıtımı bir tebliğ olarak 30-31 Ocak 2021 Tarihi'nde Mutah University tarafından zoom üzerinden EL RUHA 8. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyum'unda tarafımızca sunulmuş; 11 Şubat 2021 tarihinde, Dr. Basim Mohammad Ali Aldahadha editörlüğünde Proceedings Book içerisinde 378-389 sayfaları arasında yayımlanmıştır. Bk. https://tr.elruha.org/_files/ugd/614b1f_8b9d6190fe6541b8aa9f48955e28a5aa.pdf Fakat bu çalışmamız Belevî'nin hac güzergâhında uğradığı, müşahede ettiği şehirlerin anlatılması şeklinde olup adı geçen çalışmadan farklı olarak hazırlanmıştır.

ÖZ

Mağrib ve meşrık ilişkilerininiçerisinde hac görevini yerine getirmek ve ilim tahsil etmek bu iki bölgenin başlıca seyahat sebepleri arasında yer almaktadır. Hac, Müslümanların buluşması, ilmin aktarılması, İslâm düşüncesi ve kültürüne ait öğelerin kazanılması demek iken dönüşte hacıların memleketlerinde ilmî, meslekî ve siyasî açıdan kazanacakları prestij de demekti. Bu çalışmada 14. yüzyıldaki Endülüslü bir genç olan Belevî'nin gözünden hem haccın hem de ilmî yolculuğun meşakkati, uğranılan şehirlerin ve şehrin bazı mekânlarının tasvirleri,ilim merkezleri ve burada meclislerine katıldığı ulemâ ve onlardan aldığı icâzetler anlatılmıştır. Çeşitli ilim dallarına ait eserlerin birçok şehir arasında yer değiştirmesi, tanınır olması, istinsah edilmesi bilginin korunması ve çeşitli felâketlere ve istilalara karşı muhafaza edilmesi oldukça önemlidir. Çalışmada Belevî'nin uğradığı yerler arasında, Afrika ve Mağrib hacılarının toplandığı Mısır ve dolayısıyla İskenderiye, Kahire, Gazze, Mekke ve Medine şehirleri seçilerek bu uzun yolculukta haccın ve ilmin merkezde olduğu bir Müslüman âlim uğraşısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Endülüs, Belevî, Hac, Tâcü'l-mefrik, Kahire, Harameyn.

ABSTRACT

The most important aspect of the Maghrib-Mashriq relations is to perform the pilgrimage and to request *ilim* from the ulemâ in the centers where Islam was born and sciences developed. Some of the Andalusian and Maghrib pilgrims, who set off to visit the "first House built for people" when the safety on the road routes was ensured, explained these long and arduous journeys both in detail and in a literary way, mostly in the pilgrimage travel books they wrote on the way back. In these travel books, the cities, towns, villages, the material and spiritual

elements they have, the scholars encountered, the state dignitaries and various beliefs are explained. Belevî, the subject of our study, went on a pilgrimage when he was 23 years old in 736/1335. Belevî, who stopped by many cities on this long pilgrimage that would take five years, returned to Andalusia and completed his work Tâcü'l-mefrik, in which he described his experiences during the pilgrimage. In this study, the difficulties of both pilgrimage and scientific journey from the eyes of an Andalusian youth in the 14th century, the observation of the cities visited, the hearing of knowledge from the ulama in the cities, the approval of its teaching and narration, the expression of the emotions felt in various places into poetry and an effort will be discussed. In the study, the observations of the African and Maghrib pilgrims, which are among the places visited by the Belevi, in Egypt and therefore in the cities of Alexandria, Cairo, Gaza, Jerusalem, Mecca and Medina will be explained.

Keywords: Islamic History, Andalus, Belevî, Pilgrimage,Tâcü'l-mefrik, Cairo, Harameyn.

EXTENTED ABSTRACT

After the conquests, Maghrib and Mashriq relations continued without interruption, both politically, culturally, and economically. Among the most important of these relations are performing the pilgrimage and demanding knowledge from the scholars in the centers where Islam was born and sciences developed. Hajj is a religious duty for individual Muslims. At the same time, the pilgrimage has been a social consciousness of the ummah and at the same time one of the historical and basic social movements that have important socio-cultural, economic, political, and scientific effects on the Islamic geography. Thus, pilgrims create awareness by acquiring information about the lives of their brothers who are far away from them and sharing them when they return to their lands. This consciousness transforms into the consciousness of the ummah among the believers and contributes to the construction of civilization. Hajj, which is a social activity, is also important in terms of being a part of human communication history, material and spiritual knowledge and resource transfer. In order to understand how important the transfer of material and spiritual resources and the communication between those who go on pilgrimage and those who do not, it will be partially sufficient to examine the ceremonies held for pilgrims both on their way out and on their return. Some pilgrims wrote this communication as a travel book. In these travel books, the cities, towns, villages, the material and spiritual elements they have, the scholars encountered, the state dignitaries, and various beliefs are explained. These works, which also include menâzilü'l-hac and menâsikü'l-hajj, have turned into a very rich

corpus with the personal determinations and descriptions of their authors. There are a lot of people who have made these journeys into books. There are many pilgrimage journeys from Maghrib and Andalusia between 12-15th centuries and the books about them. As of the 14th century, travels from North Africa, especially Andalusia, to Meshriq with the demand for pilgrimage and knowledge, decreased due to the judgments of the fuqaha about the superiority of jihad against the Christian attacks in the region. Among those who went on pilgrimage from Maghrib and Andalusia in the 12-15 th centuries, the most famous are the following names: Ibn al-Arabi (d. 543/1148), ash-Sharif al-Idrisi (d. 560/1165), Ibn Jubayr (d. 614/1217), al-Bâci al-Isbili (d. 635/1238) , al-Abderî al-Hahai (d. 689/1290), Ibn Ruseyd es-Sebti (d. 721/1321), famous as Ibn al-Gammar al-Badisi (d. 734/1333), al-Kasim b .Yûsuf et-Tücibî es-Sebtî (d. 737/1337), Sultan of Mali Mensâ Mûsâ (d. 738/1338), al-Emîretü'l-Vâlide (his pilgrimage 738/1338) and al-Emîre Meryem (his pilgrimage 745 /1345) , al-Vâdî Âşî (d. 749/1348), al-Makkarî (d. 759/1358), Belevi (pilgrimage 768/1367), Ibn Battuta (d. 770/1368-69), Ibn Merzûk al-Hatib (d. 781/1379), Ibn Khaldun (d. 808/1406), al-Kalsadi (d. 891/1486). Some of these pilgrims wrote works about pilgrimage journeys. Among these, Ibn Jubayr's Rıhle, who wrote the first and most detailed example for pilgrimage travel books, also affected other travel books in terms of content. The scholars of the period who made this journey are presenting the road routes to us as if we were making the journey with their writings. They did not just report the events they experienced, they did not describe the works and places they saw. They also gave us a lot of information from a critical point of view. When we look at the Andalusian and Maghrib travelers who made this journey, it is understood that they were famous in tefsir, hadith, fiqh, language and literature, history and many sciences. As for the duration of the pilgrimage rituals, it could last for years, at least ten months. Some of these scholars who went to the Hejaz preferred to stay in the holy lands for a while or a lifetime in the years we can call the Golden Age of Islam, it is certain that the experience and scientific knowledge gained during the long journeys of the pilgrim candidate, scholar or merchant will be important in terms of evaluating the period. As a result of the research, it has been determined that there is no study about Belevi and his work. We believe that our study will contribute to the pilgrimage of the period, to express the scientific and cultural influence of the pilgrimage between the east and west, to the transport of the scholars in the holy lands to the lands of Andalusia with the certificates of various branches of science, to the history, definition and description of the cities visited during the long journey. In the article, Belevi's life, pilgrimage, and his work Tâcü'l-Mefrik, in which he describes this journey, will be emphasized, and some cities on the route will be explained in various dimensions.

GİRİŞ

İslâm'ı Hz. Muhammed'den (sas) öğrenmek, İslâm'ı Hicaz bölgesi dışına tebliğ etmek, Kurân-ı Kerim ve hadislerdeki kelimelere Arapçanın en saf haliyle kullanıldığı bedevî topraklarında ulaşmak; hac yapmak, âlimlerle tanışmak, eserlerini okumak, rivâyetlerini işitmek, kitaplarını almak gibi göstergeler İslâm'da seyahatin ciddî varlığını ve bir şekilde ilimle bağlantılı olduğunu[1] desteklemektedir.

Mağrib ve meşrık ilişkileri fetihlerden sonra gerek siyasî gerekse kültürel ve iktisadî açıdan inkıtaya uğramadan devam etmiştir. Bu ilişkilerin en önemlileri arasında hac görevini yerine getirme ve İslâm'ın doğduğu ve ilimlerin geliştiği merkezlerdeki âlimlerden ilim talep etme yer almaktadır. Hac, ferdî olarak Müslümanlar için dinî bir görev; ictimaî olarak bir ümmet bilinci ve aynı zamanda İslâm coğrafyasında sosyo-kültürel, iktisadî, siyasî, ilmî açıdan önemli tesirleri olan tarihî ve temel ictimaî hareketliliklerden birisi olmuştur. Bu hareketlilikle birlikte hacılar kendilerinden uzakta bulunan kardeşlerinin yaşantılarına dair bilgiler edinerek ve kendi topraklarına döndüklerinde paylaşarak bir bilinç oluşturmaktadırlar. Bu bilinç inananların bir güç gösterisi mahiyetinde ümmet bilincine dönüşerek medeniyetin inşasına katkı sağlamaktadır.[2] Bir ictimaî hareketlilik olan hac, insanın iletişim tarihinin, maddî ve manevî ilim ve kaynak aktarımının[3] bir parçası olması açısından da önem taşımaktadır. Faroqhi, bu iletişim ve kaynak aktarımının temel düzeyde, hacıların, Mekke ve Medine'de kalış süresince inançlarını pekiştirmek ve bu tecrübeyi diğer hacı adayları ile paylaşmak olarak gerçekleştiğini belirtmektedir. Daha ileri düzeyde ise memleketlerine dönen hacıların Haremeyn'i ziyaret etme şansı olmayanlarla kurdukları iletişimle, görüştükleri ve ders okudukları âlimlerden aldıkları icazetnâmeler, kitaplar ve belgelerle gerçekleşmekte idi. Maddî ve manevî kaynak aktarımının ve hacca gidenlerle gitmeyenlerin kurdukları iletişimin ne derece önemli olduğunu anlamak için hacılara hem yola çıkarken hem de hac dönüşü düzenlenen merasimlerin incelenmesi bile kısmen yeterli olacaktır.[4]

---

[1] Houari Touati, *Ortaçağda İslam ve Seyahat-Bir Âlim Uğraşısının Tarihi ve Antropolojisi-,* çev. Ali Berktay (İstanbul: YKY, 2004), 9-14.

[2] Zafer Civil, *Din Sosyolojisi Açısından Hac* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisan Tezi, 2003), 112-114.

[3] Endülüslü hacıların ve kutsal topraklara kitap toplamakla görevli olarak gidenlerin görevlerini yerine getirmeleriyle Endülüs Emevî halifesi 2. Hakem (ö. 366/976)'in kütüphanesindeki eser sayısı 400 bine ulaşmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Endülüs'ten meşrıka ilmî rıhleler önemli bir yer tutmaktadır. Abdullah b. Osman el-Yakût, "Edebü'r-Rıhleti'l-Hicâziyye ınde'l-Endelüsiyyîn mine'l-karni's-sâdis hattâ sukûti Gırnâta", (Suudi Arabistan: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Doktora Tezi 1422/2001), 112.

[4] Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1995), 2.

Hacıların bazıları ise yaşanılan bu iletişimi yazdıkları eserlerle tarihe not düşmek istemişlerdir. Tarih kaynaklarında *rakbü'l-hac* olarak ifade edilen bu rıhleler özellikle Hicaz topraklarına kadar olan güzergâhdaki yönetimlerin yol emniyetini sağlamaları dolayısıyla bazı asırlarda daha da yoğunluk kazanmıştır. Bu seyahatnâmelerde yol boyunca görülen şehirler, beldeler, köyler, bunların sahip olduğu maddî-mânevî unsurlar, karşılaşılan âlimler, devlet ricâli, çeşitli inanışlar anlatılmaktadır. Menâzilü'l-hac ve menâsikü'l-haccı da ihtivâ eden bu eserler müelliflerinin kendi kişisel tespit ve tasvirleriyle oldukça zengin birer külliyâta dönüşmüştür. Bu yolculukları kitap haline getirenler de oldukça fazladır. 12-15. yüzyıllar arası Mağrib ve Endülüs'ten yapılan hac yolculukları ve bunların anlatıldığı kitaplar fazla olmakla birlikte 8/14. Yüzyıl itibariyle özellikle Endülüs olmak üzere Kuzey Afrika'dan hac ve ilim talebiyle Meşrık'a seyahatlerin bölgedeki Hıristiyan saldırılarına karşı cihadın üstünlüğü hakkında fukahânın verdiği hükümler dolayısıyla azaldığı görülmektedir.[5] 12-15. yüzyıllar arasında Mağrib ve Endülüs'ten hacca gidişleri şöhret bulanlar arasında İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), eş-Şerif el-İdrisî (ö. 560/1165), İbn Cübeyr (ö. 614/1217),[6] el-Bâcî el-İşbilî (ö. 635/1238), el-Abderî el-Hahaî (ö. 689/1290), İbn Rüşeyd es-Sebtî (ö. 721/1321), İbnü'l-Gammâr diye meşhûr el-Bâdisî (ö. 734/1333), el-Kasım b. Yûsuf et-Tücibî es-Sebtî (ö. 737/1337), Mali Sultanı Mensâ Mûsâ (ö. 738/1338), el-Emîretü'l-Vâlide (hacca gidişi 738/1338) ve el-Emîre Meryem (hacca gidişi 745/1345)[7], el-Vâdî Âşî (ö. 749/1348), el-Makkarî (ö. 759/1358), Belevî (hacca gidişi 768/1367), İbn Battûtâ (ö. 770/1368-69), İbn Merzûk el-Hatîb (ö. 781/1379), İbn Haldûn (ö. 808/1406), el-Kalsadî (ö. 891/1486) sayılabilir.Bu hacılardan bazıları hac yolculukları ile ilgili olarak eserler yazmışlardır. Bunlar arasında hac seyahatnameleri için ilk ve en ayrıntılı örneği kaleme almış olan

---

[5] Ebü'l-Beka Hâlid b. İsa el-Kantûrî Belevî, *T*âcü'l-mefrik fî *tahliyeti ulemâi'l-Meşrık*, thk. El-Hasan es-Sâih (Muhammediye: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, t.y.), 1/55; Ahmet Özel, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/413-416.

[6] Mehmet Öztekin, İbn *Cübeyr Seyahatnamesi(Terceme ve Tahlil*) (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001).

[7] Mağrib'den 738/1338 yılında hac yolcuğuna çıkan Merinî emîresi, sultan Ebü'l-Hasan'ın mürebbiyeliğini de yapmış olan üvey annesidir. Dönemin kitaplarında oldukça ayrıntılı olarak anlatılan hediyeleriyle birlikte çok sayıda Merinî saray kadını ve onların hizmetçileri de hacca gitmiştir. Ayrıca bu kafile, sultan Ebü'l-Hasan'ın kendi hattıyla yazdığı Mushaf-ı şerifi Medine'ye Mescid-i Nebevî'ye götürdüğü için de tarihî hatıraları barındırmakta idi. Merinî sultanı Ebü'l-Hasan'ın kızkardeşi olan emire Meryem bint Ebî Saîd, üvey anneleri emire Meryem'den yedi yıl sonra önemli hediyeler ve mektuplarla birlikte745/1345 yılında hacca gitmiştir. Emireyle birlikte götürülen hediyeler arasında sultan Ebül-Hasan'ın kendi hattıyla yazdığı mushaftan biri de bulunmakta idi. Zehra Gözütok Tamdoğan, "Mağrib'den Hicaz'a İki Merinî Emîresinin 14. Yüzyıldaki Hac Yolculukları [The Pilgrimage of the Two Marīni Ladies from Maghrib to Hijaz in the 14th Century]", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/1 (June 2021), 347-367. https://doi.org/10.18505/cuid.885983

İbn Cübeyr'in *Rıhle*'si diğer seyahatnameleri de içerik açısından etkilemiştir.[8]

Bu yolculuğu yapan dönemin âlimleri yazdıklarıyla adeta yol güzergâhlarını bize yolculuğu biz yapıyormuşuz gibi canlı sunmaktadırlar. Onlar sadece yaşadıkları olayları haber vermediler, gördükleri eserleri, yerleri tarif etmediler aynı zamanda eleştirel bir bakış açısıyla bize oldukça fazla bilgi verdiler. Bu yolculuğu yapan Endülüs ve Mağrib seyyahlarına baktığımızda onların kıraat, hadis, fıkıh, dil ve edebiyat, tarih ve birçok ilimde meşhur anlaşılmaktadır. Hac rıhlelerinin müddetine gelince en az on ay olmak üzere yıllar sürebiliyordu. Hicaz'a giden bu âlimlerin bazıları kutsal topraklarda mücavir olarak bir süre yahut ömür boyu kalmayı tercih etmişlerdir.[9]

Mağrib ve Endülüs'ten meşrık tarafına yapılan rıhleler çeşitli zorluklar içerse de Mağribliler ve Endülüslüler İslâm şehirlerine gidiyor olmanın ve oralarda âlimlerle görüşüp ilimlerini artırma heyecanını yaşıyor olmalarının etkisiyle bu yolculuklara olan azim ve arzularını hiç yitirmemişlerdir.[10]İslâm'ın Altın Çağı diyebileceğimiz yıllarda hacı adayının, âlimin yahut tâcirin çıktığı uzun seyahatlerde kazanılmış tecrübe ve ilmî birikimin dönemi değerlendirmek açısından önemli olacağı muhakkaktır. Bu münasebetle 12-15. asırlar Mağrib ve Endülüs ulema ve devlet adamlarından hacca gidenlerin ve bu yolculukları eser haline getirenlerin sayılarının azımsanamayacak kadar çok olması, dönemin sosyo-kültürel, ilmî ve iktisadî özelliklerini anlamak adına bizi bu çalışmaya sevketmiştir. Araştırmalar neticesinden Belevî ve eseri ile ilgili olarak yapılmış herhangi bir çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmamızın dönemin haccına, haccın doğu batı arasındaki ilmî ve kültürel etkilenmesinin ifade edilmesine, kutsal topraklardaki ulemâdan çeşitli ilim dallarına dair alınan icazetnâmelerle Endülüs topraklarına taşınmasına, uzun yolculuk boyunca uğranılan şehirlerin

---

[8] Abderî'nin hac seyahatnamesi *er-Rıhletü'l-Mağribiyye/er-Rıhletü'l-Abderî*; İbn Rüşeyd'in hac seyahatnamesi *Mi'ül-aybe bimâ cümi'a bi-tûli'l-gaybe fi'l-vicheti'l-vecîhe ile'l-Harameyn Mekke ve Taybe*; et-Tücibî es-Sebtî'nin hac seyahatnamesi *Müstefâdü'r-rıhle ve'l-iğtirâb*; hac niyetiyle yola çıkan İbn Battûta hac intibalarını da anlattığı eseri *Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*; Belevî'nin hac seyahatnamesi *Tâcü'l-mefrik fî tahliyeti ulemâi'l-Meşrık*'tır. Bu rıhleler ve daha fazlası için bk. Zeki Muhammed Hasan, *er-Rahhâletü'l-müslimûne fi'l-usûri'l-vustâ* (Beyrut: Dârü'r-Râidi'l-Arabî, 1401/1981); Avâtıf Muhammed Yûsuf Nüvvâb, *er-Rahalatü'l-Mağribiyye ve'l-Endelüsiyye*. (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1417/1996); Abdullah b. Osman el-Yakût, *Edebü'r-rıhleti'l-Hicâziyye* ınde'l-Endelüsiyyîn *mine'l-karni's-sâdis hattâ sukûti Gırnâta* (Suudi Arabistan: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Doktora Tezi, 1422/2001); Abdülhâdî et-Tâzî, *Rıhletü'r-rahalâti Mekke fî mie rıhletin ve Mağribiyyetin ve r*ıhleten (Riyâd: Müessesetü'l-Furkan li't-Türâsi'l-İslâmî, 1426/2005); Bilâl Sâlim el-Herût, *Sûratü'l-âhar* fî *edebi'r-rıhelâti'l-Endelüsiyye* (Ürdün: Câmiatü Mu'te, Doktora Tezi, 2008); Ali İbrahim Kürdî, *Edebü'r-rıhal fi'l-Mağrib ve'l-Endülüs* (Dımaşk: Vezâretü's-Sekâfe, 2013).

[9] el-Yakût, *Edebü'r-r*ıhleti'l-Hicâziyye ınde'l-Endelüsiyyîn, 8-28.

[10] el-Yakût, *Edebü'r-Rıhleti'l-Hicâziyye ınde'l-Endelüsiyyîn,* 111-112.

tarihine, tanımına, tavsifine bir nebze olsun katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız. Yakın tarihlerde hacca giden İbn Battûta'nın gözlemleri ile de ara ara karşılaştırma yapılacak, bilgiler arasında kopukluk varsa birleştirilecektir. Makalede Belevî'nin hayatı, hac yolculuğu, bu yolculuğu anlattığı *Tâcü'l-Mefrik* adlı eseri üzerinde durulup, yol güzergâhındaki bazı şehirler çeşitli boyutlarıyla anlatılacak, haccın dönemin âlimine kattığı fayda ve toplumun bilgi ağındaki önemli yeri belirtilecektir.

1. EBÜ'L-BEKÂ el-BELEVÎ el-ENDELÜSÎ

Asıl adı Halîl b. Îsâ b. Ahmed b. İbrâhîm b. Ebû Hâlid el-Endelüsî el-Kantûrî, künyesi "Ebû Zeyd" lakabı ise "Ebü'l-Bekâ" olan Belevî Mağrib ve Endülüs'e göç etmiş olan ve buralarda siyasî, hukukî, askerî, ilmî yararlılıklar gösteren Arap asıllı Belî[11] kabilesine mensuptur. Babasının kadılık yaptığı Gırnata'nın Kantûriye/Cantoria kasabasında 713/1313 yılında doğmuş; Kurân-ı Kerim ve Arap diline ait başlangıç eğitimini babasından aldıktan sonra Gırnata'ya giderek orada Muhammed b. Muhammed b. Âsım el-Kaysî ve diğer âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Fas'a giderek orada Şeyh Ebü'l-Abbâs b. Şuayb el-Ceznâî başta olmak üzere birçok âlimden ders almıştır. 736/1335 yılında 23 yaşlarında[12] iken hac yolculuğuna çıkmıştır. Beş yıl sürecek olan bu uzun hac yolculuğunda birçok şehre uğrayan Belevî buralarda hayatının merkezinde olan ilim tedrisi, devlet görevi başta olmak üzere birçok uğraşıya devam etme imkânı bulmuştur. Meselâ Mısır'da olduğu dönemde İskenderiye'de müderislik yapmış;[13] hac farizasını yerine getirip Endülüs'e dönerken uğradığı ve iki yıl kaldığı Tunus'ta Hafsî sultanı Ebû Yahyâ b. Ebû Zekeriyyâ'nın kâtiplik görevini yürütmüştür. Endülüs'e döndükten sonra 741/1341 yılında Kantûriye'de kadı olarak görevlendirilen Belevî daha sonra bu göreve Berşâne/Purchena'de devam etmiştir. Bu dönemde hac yolculuğu esnasında yaşadıklarını anlattığı *Tâcü'l-mefrik* adlı eserini gözden geçirerek tamamlamıştır. Ölüm tarihi kesin olarak belli olmamakla birlikte 780/1378? olduğu düşünülmektedir.[14]

Mağrib ve Endülüs'te Doğu'ya gitmiş olmak, insanın bilgi ve birikiminden dolayı

---

[11] Kabile hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Osman Abdülaziz Sâlih-Hamd Muhammed Nasîf el-Muhammedî, "Eserü'l-Beleviyyîn el-fikrî fi'l-Endelüs", *Mecelletü Dibâlî* 61 (2014), 270-299.

[12] İbn Battûta, Mağrib'de Merini sultanı Ebû Sâid'in yönetimi hüküm sürerken, 2 Receb 725/14 Haziran 1325 tarihinde 22 yaşında iken hacca gitmek niyetiyle Tanca'dan yola çıkmıştır. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: YKY, 2. Bas., 2004), 9.

[13] Belevi, *Tâcü'l-mefrik,* 1/26-43.

[14] Belevi, *Tâcü'l-mefrik,* 1/16-46, 261; İsmail Mecbel Hamd, "el-Cevânibü'l-umrâniyye min hilâli rıhleti Ebi'l-Bekâ Belevî (t. Ba'de 767) *Tâcü'l-mefrik fî tahliyeti ulemâi'l-Meşrık*", *Mecelletü Câmiatü'l-Enbâr li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 2 (Haziran 2018), 70-82.

önemli bir bilimsel, edebi ve coğrafi referanstır. Orada karşılaştığı ve icazet aldığı âlimler ona referans olmak açısından da önemlidir. Dil âlimi ve muhaddis Ebû Hayyân el-Endelüsî ile Mısır'da karşılaştı. O, Kudüs'te görüştüğü şair, edip Ebû Bekir Cemâlüddin Muhammed b. Şemsiddîn Muhammed b. Nübâte el-Mısrî'nin (ö. 768/1366) Divanını, Dımaşk'ta sultanın kâtibi olan Şihâbüddin b. Ebi's-Senâ Mahmûd b. Süleyman el-Halebî'nin şiir mecmuasını, Hz. Peygamber'in mucizelerini anlattığı Lâmiyye kasidesini ve birçok kitabı Mağrib ve Endülüs'e ilk götüren kişi olmuştur.[15]Belevî, Endülüs'te hüküm süren son İslâm hanedanı Nasrîler'in güçlü günleri olan Sultan İbnü'l-Haccâc Yusuf b. el-Velid b. Nasr (733-755/1333-1354) döneminde bu topraklarda doğup yetişmiş, Mağrib'de Merinîler'in güçlü günleri olan Ebü'l-Hasan (731-749/1331-1348) döneminde Mağrib topraklarında ilim tahsili yapmış, Mısır, Suriye ve Hicaz topraklarında Memlükler'in güçlü günleri olan Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun (üçüncü saltanatı 709-741/1310-1341) döneminde o topraklarda hac ve ilim tahsili için bulunmuş; Tunus topraklarında Hafsîler'in güçlü durumda olan sultan 2. Ebû Yahyâ Ebû Bekir el-Mütevekkil (718-747/1318-1346) yönetiminde İbn Haldun gibi devlet adamı ve kâtiplerin görevli olduğu dönemde kâtiplik yapmış güçlü bir vizyon sahibi olarak karşımızda durmaktadır. İlmî, siyasî, iktisadî açıdan oldukça güçlü bir dönemde Mağrib ile Meşrık arasında ilmî, edebî alışveriş yapan Belevî, ayrıca İslâm aleminin Haçlı tehlikesine karşı birlikte hareket edebilmesi için Mısır Memlük sultanı Kalavun ile de görüşmeyi ihmal etmemiştir.[16] Bu uzun yolculuk onu görünüş olarak dabir şarklı haline dönüştürmüştür. Ayrıca bu yolculuk esnasında kişiliğinin mülayemeti dolayısıyla az bir süre geçirdiği memleketlerde bile kolaylıkla o beldenin halkı ile tanışıp arkadaşlık kurabilir olmuş idi.[17]

1.1. İbn Battûta ve Belevî

Biri Endülüslü diğeri Mağribli olan bu iki seyyah yaklaşık olarak aynı zamanlarda hac ibadetini yerine getirmek üzere Meşrık'a doğru yola çıkmışlardır. İbn Battûta bu yolculuğuna farklı bölgeleri ekleyerek devam etse de Belevî yaklaşık 5 yıllık hac yolculuğu sonrası memleketine dönmüştür. İlk haccını 725/1325 yılında yapan İbn Battûtâ ikinci defa Mekke ziyaretini 732/1331-32 yılında

---

[15] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1:16-46, 261; Mehmet Aykaç, "Belevî, Hâlid b. Îsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/406; el-Yakût, *Edebü'r-Rıhleti'l-Hicâziyye* ınde'l-Endelüsiyyîn; Cemâl Bâmî, Ebü'l-Beka Belevî, *Misaku'r-Râbıta*, (Erişim 21 Ekim 2011); Nevvâf Abdülaziz el-Cuhme, " Vasfü'l-Medîneti'l-Münevvere fi'n-nısfi'l-evveli mine'l-karni's-sâmini'l-hicrî (m. 14) min hilâli rıhleti'l-Belevî", *Mecelletü Câmiatü'ş-Şârika* 13/2 (Aralık 2016), 120-122; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîz'd-dibâc*, (tkd. Abdülhamid Abdullah el-Herrâme) (Trablus: Dârü'l-Kâtib, 2000), 173-174.

[16] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/47; el-Cuhme, "Vasfü'l-Medîneti'l-Münevvere", 122.

[17] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/44.

yaparken Belevî Mekke'ye 737/1337 yılında gitmiştir. Mağrib ve Endülüs sultanları ve çeşitli âlimlerle hemen hemen aynı dönemlerde ilişkileri olmuş olsa da bu iki âlim bir araya gelmemişlerdir. Mısır'daki sosyo-kültürel ve ekonomik hayattan ikisi de ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir. İki seyyahın özellikle İskenderiye, Kahire, Kudüs, Mekke ve Medine şehirlerini anlatıları arasında oldukça fazla benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da yer almaktadır. Belevî Mescid-i Nebevî'nin uzunluğunu 780 zirâ', genişliğini 450 zirâ' olarak zikrederken İbn Battûta, mescidin uzunluğunu 752 zirâ', genişliğini ise 435 zirâ' olarak vermektedir. Kutsal topraklarda gördükleri mekânlar ve buralarda karşılaştıkları kişilerle ilgili olarak birbirine yakın şeylerden bahsetmişlerdir. İbn Battûta gördüklerinden ayrıntlı bir şeklide bahsederken, ulemâyla görüşüp icâzetler almış olsa da tasavvuf erbâbı ile daha çok görüşmüş olması ve eserinde oldukça fazla menkıbe paylaşmış olması eserinin önemli bir özelliği olarak dikkat çekmektedir. Belevî bazı yerler için ayrıntılı bilgiler verse de daha çok ulemâ ve ediplerle görüşmelerinden, onlardan aldığı icazetlerden ve onlara Endülüs edebiyatı ile ilgili verdiği bilgilerden bahsetmeyi tercih etmiştir. İbn Battûta ile Belevî arasındaki en belirgin farkın ise İbn Battûta'nın gözlemlerini kaydetmemesi, hatıralarını sonradan yazdırması ve böylece olası coğrafî hataların bulunması, Belevî'nin ise gezisini yolculuk boyunca kaydetmesi ve notlarını çeşitli şahsiyetlerle görüşerek yazıya geçirmesidir.[18]

Belevî'nin *Tâcü'l-mefrîk* Adlı Eseri ve Seyahat Güzergâhı

Kantûriye'den 736/1335 yılının 18 Safer Cumartesi Günü yola çıktığını belirten Belevî, *Tâcü'l-mefrîk fî tahliyeti ulemâi'l-Meşrık* adını verdiği eserini Hicaz yolculuğunun hatıralarını, kayıtlarını yazmak amacıyla hazırladığını ifade etmektedir. Yola hem hac farizasını yerine getirmek hem de doğudaki ulema ile tanışıp ilim talebinde bulunmak üzere çıktığını vurgulamaktadır. Eserinde bu amaçlarla çıkılan yolda karşılaştığı ulemâ, fuzelânın, meşâyıhın anlatılacağını, ediblerin şiirlerinden yazılacağını belirtmektedir.[19]5 yıl sürecek olan hac yolcuğunu Belevî, Zilhicce 740/1340 yılında tamamlamış; seyahatinin hatıralarını ise 16 yıl boyunca uğradığı şehirlerde birçok âlim, edib, fakîh, kadı vs. ile gözden geçirerek, kontrol ettirerek 757/1356 yılında tamamlamıştır. 768/1366 yılında kitap haline getirilmiş olan eser,Belevî'nin torunu Ali b. Ahmed b. Hâlid tarafından 819/1416 yılında istinsah edilmiştir.[20]

Dönemin birçok hac seyahatnamesi gibi bu eser de tarihî, edebî, ictimaî ve

---

[18] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/55-59.

[19] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/142-144. Belevî'nin eseri daha çok ilmî-edebî bir rıhledir. Gözlemleri içinde sosyal, siyasi, iktisadî, mimarî hayat da olsa ilim ve ulemâ zikri daha çoktur.

[20] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 2/158-168.

ilmî açıdan büyük değeri haiz olup, İbn Nübâte'nindivanını, Şehâbeddin İbn Ebü's-Senâ el-Halebî'nin şiir mecmuasını ve daha pek çok kitabın adını Endülüs ve Mağrib'e ilk ulaştırma özelliğine sahiptir. Seyahatnamenin üç ayrı nüshası içerisinden Ali b. Ahmed tarafından yazılan nüshası Rabat'ta Karaviyyîn Camii Kütüphanesi'ndedir. Hasan es-Sâih tarafından tahkik edilen eser, mukaddime ve fihrist ilavesiyle iki cilt halinde yayımlanmıştır.[21] Biz de çalışmamızı bu tahkik üzerinden yaptık.

Belevî, hac menzillerini, hac menâsikini ve karşılaştığı âlimlerle ilmî faaliyetlerini hem nesir hem manzum şekilde kaleme aldığı eserle oldukça zengin bir hac seyahatnâmesi telif etmiştir. Yolda uğradığı ve konakladığı menzilleri, yolun durumunu, menzillerin birbirine olan mesafesini, menzillerdeki su kaynaklarını, çarşı-pazar dükkânları, mimari yapıları, özellikle mescid, medrese ve türbeleri, yol boyunca karşılaştığı zorlukları, sosyal hayata dair özellikleri, iktisadî yapıyı, İslâm tarihine dair bilgileri, mekânlarla ilgili olarak yaşadığı duyguları tasvîr ederek tam bir hac rehberi sunmuştur. Dönemin her haline işaret etse de eserde siyâset fazla dikkat çekmemektedir.

Belevî, uzun yolculuğu boyunca karşılaştığı âlimlerin bazılarını özellikleayrıntılı tanıtmıştır. Duyduklarını aktarırken râvi zincirine sâdık kalmaya dikkat etmiş, rivâyetin aslına gidene kadarki silsileyi verme hususunda oldukça özen göstermiştir. Hadis rivâyetlerinde gösterdiği hassasiyeti şiir rivâyetinde de gösteren Belevî, Arap ve Endülüs şiirini ezber hususunda oldukça iyi olup kitabı bu çeşit şiirlerle doludur. Kendisi de özellikle Medine'de Resûlullah'ın kabrini ziyareti esnasında birçok kaside ve kıt'aları irticâlen söylemiştir.[22] Eser, edebî açıdan oldukça zengin bir kaynaktır. Bunlar arasında Belevî'nin Hz. Peygamber'e olan özlemi, şevki, onu ziyaretin ruhunda oluşturduğu duygu ve düşünceleri ifade ettiği 30 beyitlik kasidesi ile yine Belevî'ye ait olan ve Medine'den ayrılırken Hz. Peygamber'e ve kutsal topraklara olan hislerini dile getirdiği ayrılık kasidesi bunlar arasında yer almaktadır.[23]

Eserin kaynaklarına gelince öncelikle belirtmek gerekirse Belevî, eserini yazarken, hac yolculuğu boyunca uğradığı şehirleri, tanıştığı âlimleri vs. kendi gözlemleri ve tecrübeleri ile not etmiş, şiir-kaside nakli yapmıştır. Bu noktada Belevî ile ilgili olarak karşımıza iki tartışma konusu çıkmaktadır. Çağdaşı olan İbnü'l-

[21] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/16-47; Aykaç, "Belevî, Hâlid b. Îsâ", 5/406.
[22] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/101-103, 283-284.
[23] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/280-295.

Hatib tarafından Belevî'nin, İmâdüddin el-İsfehânî'ye (ö. 597/1201)[24] ait olan *Kitâbü'l-Berki'ş-Şâmî*'den intihal yaptığına dair bir itham söz konusudur. Hasan es-Sâih, İbnü'l-Hatib'in bu konuda delilinin dahi olmadığını, edebî söyleyişlerde basit benzerlikler olabileceğini, Belevî'nin bazı ta'bir ve edebî tasvirlerde şarktan etkilenmiş olabileceğini ifade etmektedir. İsfehânî'nin şiirlerini incelediğinde Belevî'nin hırsızlıkla suçlanmasını gerektirecek bir durumla karşılaşmadığını da belirtmektedir.[25] Makkarî ise bu eleştiriye cevap verirken, İbnü'l-Hatib'in bu eleştirisinde haksız olduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki Makkarî'ye göre Belevî, onların şiirlerinden hırsızlık yapmamış, bilakis onların tasvirlerinden, edebî tarzlarından, ta'birlerinden alıntılar yapmıştır. Bu hususun sadece Belevî ve dönemi ile ilgili olmayıp Mağrib ve Meşrık şairlerinin birbirlerinden etkilenmelerinin olağan bir durum olduğunu belirtmektedir. Cevaplanmaya ihtiyaç duyulan diğer bir mesele ise Muhammed İnan'ın Brockelman'dan nakille, Belevî'nin İbn Cübeyr'in tavsiflerinden faydalandığı hususu ile ilgilidir. Belevî'nin eserinin muhakkiki bu durumu ise Belevî'nin eserinde İbn Cübeyr'e hiç işaret etmediği ve ondan nakilde bulunmadığı, iki seyyâhın tavsiflerindeki benzerliğin tavsif edilen yerlerin benzer olması dolayısıyla olduğu şeklinde açıklamaktadır.[26] Yaptığımız incelemede Belevî'nin, İbn Cübeyr'le yol güzergâhlarının farklı olduğu fakat iki seyyâhın uğradığı ortak şehirler olan İskenderiye, Kahire ve özellikle Mekke'yi anlatırken bazı tarihî mekânlarda, genel bilgiler verirken ismini zikretmeksizin İbn Cübeyr ile hemen hemen benzer cümleleri kullandığı görülmektedir.[27] Fakat bu kısa alıntılar Belevî'yi intihalleithamı gerektirecek kadar ciddi konularda olmamıştır. Yeri geldikçe belirteceğimiz gibi Belevî, bir şehrin herhangi bir özelliği ile ilgili olarak İbn Cübeyr'den birkaç cümle alıntı yapmış olsa da o, kendi gözlemlerini ve ölçümlerini eklemeyi ihmal etmemiştir.

Eserde Belevî daha çok kendi müşâhedelerini öncelikle anlatsa da bazı yerlerde yazarlarının isimlerini vererek nakillerde bulunmuştur. Meselâ İskenderiye'den

---

[24] İsfahanlı edip ve tarihçi olan Ebû Abdullah İmâdüddin Muhammed b. Safiyyiddîn Muhammed b. Hâmid el-Kâtib el-İsfahânî'nin edebî ve tarihî birçok eseri bulunmaktadır. Burada adı geçen eseri el-Berku'ş-Şâmî, O'nun Bağdat'tan Dımaşk'a gelişinden Selâhaddin Eyyûbî'nin ölümüne kadar olan 562/1167-589/1193 yılları arasındaki hatıralarını kaydettiği eseridir. Pek çok resmî evrak yanında kendisine ve Kâdî Fâzıl'a ait birçok şiiri de kitabına almıştır. Eser 7 cilt olup 3 ve 5. Ciltleri ile 2. Cildinin ise muhtasarının bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Ramazan Şeşen, "İmâdüddin el-İsfahânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/174-176.

[25] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/103-110.

[26] Belevî, *Tâcü'l-Mefrık*, 1/47-48; el-Cuhme, " Vasfü'l-Medîneti'l-Münevvere", 125.

[27] Bu alıntılar anlatılan şehirlerde belirtilecektir.

bahsederken el-Herevî'nin[28] eserlerinden nakille 12 bin mescit bulunduğunu ifade etmektedir.Ayrıca Ebü'r-Rebî' b. Sâlim el-Kelâî'nin[29]*Kitâbü'l-iktifâ* adlı eserinde İskenderiye'de 4 bin hamam, cizye veren 40 bin Yahûdî bulunduğundan bahsettiğine dair alıntılar yapmaktadır.[30] Belevî, Kahire'deki meşhur mâristandan (hastane) bahsederken tarihçi Şemsüddin el-Kerekî'den Nil Nehri'nden, Kahire'ye su taşıyan develerin sayısı ve bahsedilen büyük hastanenin özellikleri hakkında bilgiler işittiğini aktarmaktadır.[31]

Eser kendinden sonra da gereken ilgiyi görmüş ve çeşitli eserlerde onun şehirleri ve menzillerinin tanıtımı, âlim biyografileri alıntılanmıştır. Bunlar arasında Ali b. Muhammed b. Ali el-Cezûlî et-Temgrûtî[32] ve Ahmed Baba et-Tinbüktî[33] sayılabilir.[34]

Belevî'nin 5 yıl süren seyahati ise 18 Safer 736/1335 yılında memleketi Kuturiye'den (Gırnata'da bir şehir) haccı eda etmek ve ilim elde etmek için gerçekleştirilmiştir.

2. BELEVÎ'NİN ŞEHİRLERİ

Belevî'nin hac yolundaki gidiş güzergâhı şu şekildedir: Kuturiye- el-Meriye- Henîn (Cezâyir'in Kuzeybatısı)- Tilimsân- el-Mansûra- Cezâir- Bicâye (Cezâyir'de bir liman şehri)- Kosantîne- Annâbe/Bûne- Tûnus- Malta Adası-

[28] Ali b. Ebû Bekir Herevî (ö. 1215), *Kitâbü'l- işârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât* adlı eseriyle meşhur seyyâh ve Şâfiî âlimidir. Semerkant, Sicilya, Kuzey Afrika, Hindistan, Yemen, Mısır, İstanbul ve birçok şehri gezerek bilgiler vermiştir. Cevat İzgi, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/221-222.

[29] Endülüslü hadis âlimi ve edip olan Ebü'r-Rebî' Süleyman b. Mûsâ b. Sâlim el-Kelâî (ö. 634/1237), güçlü hitâbeti dolayısıyla meliklerin meramlarını ifade etmekle görevlendirildiği, Kur'ân ilimleriyle edebiyat sahasında oldukça güçlü olduğu ifade edilmektedir. Burada adı geçen eseri el-İktifâ' fî Meğâzî Resûlillâh ve's-Selâseti'l-Hulefâ''da Hz.Peygamber'in hayatını, şemâilini, hasâisini ve ilk üç halife döneminde yapılan fetihleri anlatmaktadır. M. Yaşar Kandemir, "Kelâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/193-194.

[30] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/200.

[31] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/219.

[32] Ali b. Muhammed et-Temgrûtî (ö. 1003/1594), Ahmed el-Mansûr tarafından 1589-1591 yılları arasında Osmanlı Padişahı 3. Murad'a gönderilen elçilik heyetinde yer almıştır. Eseri Nefahâtü'l-Miskiyye fi's-Sefâreti't-Türkiyye'de Osmanlı sarayı, İstanbul şehri, şehrin çeşitli özellikleri, sahabî Ebû Eyyûb el-Ensârî, Osmanlı halkı hakkında hatıralarını anlatmıştır. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali et-Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefâreti't-Türkiyye: 1589*, (thk. Muhammed es-Salihî), (Ebûzabî: Dârü's-Süveydî, 2007).

[33] Sudanlı Mâlikî fakihi, muhaddis ve biyografi yazarı olan Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî (ö. 1036/1627), Mâlikî âlimlerinin biyografilerini yazdığı eseri *Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîzi'd-dîbâc* ile meşhurdur. Sa'da Gurâb, "Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/45-46.

[34] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/110; el-Cuhme, "Vasfü'l-Medîneti'l-Münevvere", 124-125.

Rum Adası olan Ceziretü Akritaş- Kıbrıs- İskenderiye- Kahire- Gazze- Medinetü Halîl- Kudüs- Kerek- Tebük- Ulâ- Vâdiü'l-Kurâ- Medine- Vâdiü's-Safrâ- Mâu Râbiğ- Hulays- Batn Marr- Mekke.

Belevî'nin dönüş güzergâhı: Mekke- Vâdiü'l-Atik- Medine- Yenbû'- Akabetü Eyle- Akabetü Safâ- Medinetü Halîl- Kudüs- Remle- Gazze- Katıye- Mısır- İskenderiye- İmâre Limanı- Gumâre- bedevi saldırıları dolayısıyla yeniden İskenderiye- Berka/Libya- Tubruk Limanı- Hammamât Limanı- Tunus- Bâce- Annâbe- Kosantîne- Bicâye- Cebel-i Zâb- Cezâyir- Tilimsan- Henîn- Meriye- Mocakar Limanı- Kutûriye.[35]

2.1. "Sanki onların bir kardeşiymişim gibi karşıladılar" dediği şehir: İskenderiye

İskenderiye, Belevî'nin tavsîf ettiği şehirler arasındaönemli bir yer tutar. Belevî, hac yolculuğunda İskenderiye'yi 737/1336 ve 738/1337 yıllarında olmak üzere iki defa ziyaret etmiştir. Belevî, İskenderiye şehrine 13 Cemâziyelâhir 737/1336 yılında ulaşmıştır. Şehre girişinde halkın onu sevinçle ve iyi bir şekilde karşıladığını, burada söylediği şiirde "sanki onların bir kardeşiymişim gibi karşıladılar" şeklinde ifade etmektedir. Daha önce böyle güzel, böyle geniş yolları, böyle yüksek binaları olan bir şehir görmemiş olduğunu belirtip, meyve bahçeleriyle dolu olarak tarif ettiği İskenderiye'nin çok güzel bir şehir olduğunu, mermer bir sûrunun bulunduğunu ve su kuyularının bol olduğunu ifade etmiştir. Şehrin şaşkınlık veren binalarından bahsederken yerin altındaki binalarının aynen üstündeki binaları gibi sağlam ve emniyetli olduğunu, Nil'in suyunun yerin altından da dolaşarak İskenderiye'nin tüm sokaklarını dolaştığını kaydetmektedir.[36]

Sanki dünyanın bütün güzellikleri burada toplanmış, gündüzü ayrı gecesi ayrı bir boyutta olan, cennetten bir köşe olmuştur. Ayrıca bu şehrin en ilgi çekici yeri olan Menâr'dan bahsediyor ki gündüz ve gece ışığıyla gemilere yol gösteren, İskenderiye'ye ulaşıldığının haberini veren bir fener.[37] Bu fenerin uzuluğunun 150 kâme/kulaçtan fazla, bir tarafının genişliğinin ise 50 ba'/kulaç olduğunu belirtmektedir.[38] Belevî, İskenderiye'de bulunan mescid sayısını Kelâî'den

[35] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/145-318, 2/1-167.

[36] Bu parağrafta yer alan İskenderiye tavsifi hemen hemen aynı şekilde İbn Cübeyr'de de yer almaktadır. Mehmet Öztekin, İbn *Cübeyr Seyahatnamesi*, 9-10.

[37] Şehrin kapılarından, limanlarından bahsederek İskenderiye Feneri üzerinde ayrıntılı bilgi vermiştir. Kare şekliyle göğe uzanan bir dev gibi gözüken fenerin dört duvarının tümü 140 karış olup fenerin bitişinde mezarlık vardır. İbn Battuta 750 yılında Mağrib'e dönerken tekrar uğradığında fenerin oldukça harap halde olduğunu belirtmektedir. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 1/20-21.

[38] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/196-200.

naklen 12 bin olarak ifade etmektedir. Belevî Eski Camii diye isimlendirilen Amr b. el-Âs Mescidi'ni de ziyaret etmiştir. Mescidin büyük ve aydınlık bir mescid olduğunu belirten Belevî mescidin geniş avlusundan ve duvarlarında altınlayazılmış âyet-i kerimelerden, bazı tarihlerden bahsetmektedir. Mihrabda Tevbe sûresinin 18. âyet-i kerîmesi,[39] ayrıca "yardım ve fetih efendimiz el-imâm el-Müstazî-biemrillâh Ebî Muhammed el-Hasan emîre'l-mü'minîn içindir, O'nu melik, zâhid, nâsır, mücâhid Salâhaddünyâ ve'ddîn Ebü'l-Muzaffer Yûsuf, 508 yılında Allah rızası için yenilemiştir." ifadesi yer almaktadır.[40]

2.2. Kalplerin Mutmain Olduğu Yurt: Kahire

Belevî, gördüğü en güzel şehirlerden olduğunu söylediği Kahire'de, Abbâsiler döneminde Mısır'a vali olarak tayin edilen ve orada bağımsız bir Türk devleti kuran Ahmed b. Tolun tarafından 265/879 yılında yaptırılan[41] İbn Tolun Camii yakınlarında konaklamıştır. Ümmü'l-medâin, kaidetü'l-meşrık, makarri'l-mülûk, dârü't-tama'nîne olarak tavsîf ettiği Kahire'nin binalarından, kalabalık çarşılarından, eski mescitlerinden, işyerlerinden, bahçelerinden ve Nil'den ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir. Nil'de küçük kayıklar dışında binlerce gezi ve av kayığından da bahsetmektedir. Her gün Kahire'de sâkiler dışında 200bin devenin su taşıdığını haber vermektedir. Şehrin nüfusunu tahmin adına İbn Battûta'nın verdiği rakamlar da önemlidir. Bu şehirde develerle su taşıyan sakaların sayısının 12 bin, katırcı sayısının 30 bin, Nil'de dolaşan gemi sayısının 36 bin olduğunu belirtmektedir.[42]

Belevî, Kahire'yi:

> *"Kahire'yi bilir misin, orası yeşilin her tonunun olduğu, suyun bol olduğu, güzel kokulu bahçelerin, bostanların bulunduğu, zihnin dinlendiği, gönlün huzur bulduğu, ilmin zikrin kaynağı, ilkbaharı, emniyetin ve safânın merkezi, şehirlerin anası, sultanların mekânı,*

---

[39] "Allâh'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur." *Kur'ân Yolu* (Erişim 30 Ocak 2021), et-Tevbe Sûresi, 113/18.

[40] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/51, 1/196-200. Belevî, caminin tamir tarihini yanlışlıkla 508 olarak vermiştir. Tamir tarihi 568/1172-73'tür. Semavi Eyice, "Amr b. Âs Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/81; Ammâr Merdî Allâvî, "*Mısır ve Filistîn fî Rıhleti'l-Belevî (t. Kable h. 780) Dirâsetün Mükarenetün",* Al Manhal Collections, (Erişim 12 Kasım 2018), User: @ Namık Kemal Üniversitesi

[41] Doris Behrens-Abouseif, "İbn Tolun Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/416-418.

[42] İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 1/48.

kalplerin mutmain olduğu bir yurttur" diye tavsif etmektedir.

Kahire'nin o dönem ilmî, iktisadî açıdan ulaştığı seviye ve emniyetinden bahsederken Memlük sultanları ve özellikle Sultan Kalavun'dan bahsetmektedir. İskenderiye medreselerinden bahsetmeyi çok tercih etmese de Kahire'de bulunan medreselerin mimârî açıdan oldukça güzel, büyük, ferah olduklarını ifade etmektedir. Medresetü's-Sâlihiyyetü'ş-Şâfi'iyye ismini vermeden İmâm Şâfiî kabrinin ve mescidinin yanında yer alan medrese olarak ifade etmektedir. Bu medresenin oldukça güzel ve çok büyük olduğunu söylemektedir. Ayrıca ders aldığı bir âlimden bahsederken onunla Medresetü'n-Nâsıriyye'de karşılaştığını belirtmektedir.[43]

"Sanki gökten indirilip buraya kondurulmuş" diye piramitlerden bahsetmekte, ismini vermeden Nil'de gördüğü Ebü'l-Hevl heykelini işaret etmektedir.[44] Belevî, Kahire bîmâristan/hastanesinden[45] bahsederken onu büyük ve harikulade bir saraya benzetmekte, hiçbir yerde onun gibisini görmediğini edebî bir şekilde ifade etmektedir. O, bu hastanenin mimarî özellikleri yanında işlevinden de bahisle hastaneye 4 bin civarı hastanın geldiğini burada hastalara oldukça iyi bakıldığını söylemektedir. Hastaların tedavilerine onlara güzel ve bol yemek ikrâmının, temiz ve bakımlı yatakların, tedavileri için gerekli ilaçların, hastabakıcıların ve diğer şeylerin eşlik ettiği de Belevî'nin şahid olduğu özelliklerdendir. Hem hastane binasının hem de verilen hizmetin büyüklüğü karşısında oldukça şaşıran Belevî, bu özelliklerin tarif edilmesinin bir cilt kitapla belki mümkün olabileceğini ifade etmektedir.[46] Fakat aynı şehirdeki diğer bir hastaneden bahsederken o hastanenin durumunun oldukça kötü olduğunu da eklemektedir.[47] Belevî, Kahire'de yer alan Amr b. el-Âs Mescidinin içini ayrıntılı vermeye devam etmekte; sahâbe

---

[43] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/54, 214-225.

[44] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/215-238.

[45] Memlük sultanı el-Melikü'l-Mansûr Kalavun, yakalandığı kulunç hastalığından, Şam'da bulunan ve Zengiler döneminde sultan Nureddin tarafından yaptırılmış olan Nuristan hastanesinden getirilen ilaçlarla iyileşince bu hastaneyi ziyaret etmiş ve hayranlığını ifade ederek kendisi de Kahire'de bir hastane yaptırmaya karar vermiştir. Bir külliye şeklinde inşa edilen Bu Büyük Mansûrî Hastanesi 683/1284 yılında açılmış ve hastane için epey miktarda mülk de vakfedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Eşref Buharalı, "Üç Türk Hükümdarın Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memlüklerde Sağlık Hizmetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 25/40 (2006), 29-39.

[46] Şehirde tekkeler, zâviyeler olduça fazladır ve her zâviyede bir grup derviş yer almaktadır. İbn Battûta her tekkenin kendine ait bir edep silsilesinin olduğunu ifade ederken bir tekkeye ait günlük geleneği, yemek âdâbı, zikir âdâbı da dâhil olmak üzere ayrıntılı olarak vermektedir. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 1/49.

[47] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/218-220.

ve tâbiûnun kabirlerinden sâlih kimselerin meşhedlerinin bulunduğu Karafe[48] denilen meşhur mekândan da şu şekilde bahsetmektedir:

> *"Kahire'nin içinde Hz. Hüseyin'in başının bulunduğu sandukanın yer aldığı büyük meşhedi gördüm. Gümüş kaideler üzerinde beyaz büyük mumlar, süslü kandiller asılı. Mescide girer gibi giriliyor bu özel mekâna. Çok güzel ve çok kalabalık bir yer. Yine Kahire'nin içinde Seyyide Nefise bint el-Hüseyin'in meşhedini gördüm. Kubbesi altınlarla süslenmiş bir mescidi var yanında. Kubbe kandillerle çevrili. Ayrıca Seyyide Zeyneb bint Ali b. Ebî Tâlib meşhedi ve Zeyd b. el-Hasan türbesi de yer almaktadır."*

Çarşıları, mescidleri ve özellikle peygamber meşhedleriyle meşhur, büyük bir belde olan Karafe'de yer alan peygamber, ehl-i beyt, sahâbe, tâbiûn, zâhidler ve evliyâ mezarları arasında Hz. Sâlih, Muâz b. Cebel kabirleri de yer almaktadır. Belevî'nin ayrıntılı olarak verdiği diğer bir kabir de yine Karafe mezarlığında bulunan dört kapılı büyük bir kubbesi olan İmâm Şâfiî'nin mezarıdır. Kabrin içinin oldukça tezyinatlı olduğundan bahseder. Burada bir de medrese bulunmaktadır.[49] Karafe'deki büyük mezarlıkta bulunan "konuşan mezar" olarak meşhur olmuş "sâhibü'l-ibrîk" nâmlı bir sâlih, zâhid kişinin kabri de Belevî'nin zikrettiği kerâmetler arasında yer almaktadır. Şöyle ki bu zât mezara indirilirken şöyle bir ses gelmiştir: "Allah'ım beni bereketli bir yere indir, en uygun şekilde indirip yerleştiren Sen'sin."[50]

2.3. Uzaklardan Gelip Görenlerin Şanslı Olduğu Şehir: Mekke

Belevî, uzak topraklardan gelerek Mekke'yi gördüğü için kendini şanslı sayarak âdeta Mağrib ve Endülüs'e döndüğünde orada anlatmak için hemen her noktayı ayrıntılı bir şekilde duygularını da ekleyerek anlatmıştır. Mekânlarla ilgili olarak hadis-i şerifler, şiirler okumaktadır. Mekke'ye ezan sesleri, telbiye sesleri, duâlar ve bunlara eşlik eden gözyaşlarıyla girdiğini ifade etmektedir. Kâbe'yi ilk gördüğünde gözyaşları içinde dilinden dökülen şiirleri okuduğunu eklemektedir. Tavâf ettikten sonra Hacerülesved'le karşılaşmak için sabırla beklediğini ifade etmektedir.

---

[48] İbn Battûta'nın Kahire'de üzerinde durduğu mekânlardan birisidir Karafe. Güzel kubbelerin inşâ edildiği mezarlık da bulunan bu bölge halkın her Cuma gecesi kalabalıklarla geldiği, Şaban ayının 15. Gecesi özellikle halkın ibadet için ve gezmek için geldiği, esnafın da bu günler için çeşitli yiyecekler getirdiği anlatılmaktadır. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 1/50-51.

[49] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/220-225.

[50] el-Mü'minûn 23/29, *Kur'ân Yolu*, (Erişim 23 Ocak 2021). Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/223. İbn Cübeyr'de de bu kısımlar bazı farklılıklarla da olsa yer almaktadır. Bk. Öztekin, İbn *Cübeyr Seyahatnamesi*, 17-20.

Belevî, Mescid-i Haram'ı anlatırken âdeta gidemeyenlere ve özlem içinde olanlara görüyormuşlar gibi ayrıntılı bir tanıtım yapmaktadır. Beyaz kum üzerinde tavaf ettiklerini belirten Belevî, kadınların ise tavaflarını döşenmiş mermerin son kısmında yaptıklarını eklemektedir. Tavâfa geçip köşeler arasındaki uzunlukları da vererek Hacerülesved'den Irakî köşesine iç kısımdan 54 şibr, dışarıdan ise 40 adım yani 120 şibr olarak ifade etmektedir. Kalın büyük taşlardan yapılmış Kâbe binası taşları birbirine çok sağlam bir şekilde geçirildiği için zamanın onu bozamayacağını, Bâbü'r-rahme adlı kapısına[51] yerden 11 şibrlik bir yükselti ile çıkıldığını ve kapının oldukça san'atlı gümüşten yapıldığını, üzeinde saf altından 8 şibrlik genişlikte, 13 şibrlik uzunlukta bir levhanın olduğunu, Kâbe'nin içinin ise mermerle döşeli, 3 ahşap sütunun bulunduğunu, sütunlar arasında 13 gümüş ikisi saf altından kavisler (yay, tak) bulunduğunu, Kâbe'nin dışının ise ipek örtü ile örtüldüğünü ifade etmektedir. Belevî, Mescid-i Harâm'da iki kubbe şeklinde olan mahzenlerde Beytullâh evkafına ait mushafların, kitapların, mumların ve diğer eşyaların yer aldığını belirtmektedir. Kâbe'nin 4 mezhebe bağlı 4 imamının bulunduğunu ve bunların Kâbe'de kendilerine ayrılmış yerlerde namaz kıldırdıklarını[52] da açıklamaktadır.

Belevî, Mekke'ye ait her şeyden oldukça ayrıntılı bahsetmektedir. Zemzemin faydaları, duvarlarda, kapılarda nakşedilmiş âyet-i kerîmeler, kasideler bunlar arasındadır. Safâ ile Merve arası sa'yın 493 adım olduğunu ve bu arada çeşitli dükkânların bulunduğunu ifade ederek hemen her bölgeden Mekke'ye gelen meyve-sebze, değerli eşyalar, mücevher, yakut vb. değerli taşlar, misk, kâfûr, anber, Hind, Yemen, Irak, Horasan, Mağrib eşyaları satıldığını anlatmaktadır. Kâbe'nin kapılarından biri olan Bâbü'l-Umre yakınlarında tatlı suyu olan kuyular ve bir mescid bulunmaktadır. Orada Hz. Muhammed'in umreden dönüşü sırasında dinlendiği bir taş olduğuna inanılan bu taşı mübarek kabul ettikleri için herkesin el sürdüğü belirtilmektedir. Ebû Kubeys Dağı'nın Allah'ın ilk yarattığı dağ olduğu ve Hz. Âdem'in de orada medfûn olduğuna dair bilgiler vermektedir. Belevî'nin Mekke'de olduğu günlerde Dârü's-Sikke emirinin evinin olduğu yerin aslında Hz. Ebû Bekir'in evi olduğunu ifade ettikten

---

[51] İbn Battûta Kâbe kapısının Cuma namazından sonra ve Peygamberimizin doğum gününde merasimle açıldığını belirtmekte ve merasimi ayrıntılı olarak anlatmaktadır. İbn Battûta, İbn *Battûta Seyahatnamesi*, 1/200.

[52] İbn Cübeyr bu imamlar arasında 5. İmam olarak Şianın bir kolu olan ve Zeydiyye olarak adlandırılan mezhep imamının da bulunduğunu belirtmektedir. Onların okunan ezana "hayye ale'l-felâh"tan sonra "hayye alâ hayri'l-amel" ilavesinde bulunduklarını belirtmektedir. Bu 5 mezhep imamıyla ilgili oldukça fazla bilgi vermektedir. Öztekin, İbn *Cübeyr Seyahatnamesi*, 78. İbn Battûta ise Kâbe'de 4 mezheb imamlarının her birinin farklı bir köşede sırayla namaz kıldırdığından da bahsetmektedir. Akşam namazında ise her imam kendi cemaatiyle fakat aynı anda namaz kıldırır, dolayısıyla Kâbe'ye gelenlerin hangi imama uyacağını şaşırarak farklı bir mezhep imamıyla namazını tamamlayabileceğini vurgulamaktadır. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 1/225.

sonra bu evin duvarında yer alan taşla ilgili şöyle bir olaydan bahsetmektedir: "Denilir ki Hz. Muhammed, Hz. Ebû Bekir'in evine gelmiş ve ona seslenmiş; Hz. Muhammed'in o sırada elini koyduğu taş Allah'ın izniyle konuşmuş ve bunun da Hz. Muhammed'in mucizelerinden birisi olduğu anlatılagelmiştir."

Belevî, yenilenmesi ve bakımı için sultanların ve emirlerin oldukça çaba sarfettikleri Hz. Hatice'ninevindeki kubbetü'l-vahyin içinde yazan yazıyı şu şekilde aktarmıştır:

> *"Bismillahirrahmanirrahîm. Hz. Hatice'ye ait olan, Resulullâh'ın da meskeni olan ve vahyin iniş yeri olan bu değerli mekânı imar etmek Allah'a yaklaştırmak içindir. Allah'ın rahmetini uman Sultan İbni's-sultan el-Melikü'l-Muzaffer Yûsuf b. Ömer b. Ali Hâdimü'l-Harameyni'ş-Şerîfeynallâh Allah O'nu emellerinin gayesine ulaştırsın, O'ndan bu hizmeti sâlih amel olarak kabul etsin. Tarih Safer/686".*

İmar kaydındaki isme ve tarihe baktığımızda bu sultanınYemen'de hüküm süren ve Türkmen olduklarına dair ihtimal bulunan Resûlî (1229-1454) hükümdarlarından el-Melikü'l-Muzaffer er-Resûlî olduğu anlaşılmaktadır.[53] Kendisi Mekke'de doğmuş ve hükümdarlığı esnasında Mekke'de bulunan bu kutlu mekânla ilgili imar faaliyeti gerçekleştirmiştir.

Belevî, hac farizasını yerine getirirken bu ibadetin bütün ayrıntılarından, fıkhî, amelî, tarihî, kültürel boyutlarıyla bahsetmektedir. Minâ'ya çıktığında orada hevdeclerinde hacılardan, süslü develerden, geceleri meşalelerin yıldızları andırdığından, Cebelürrahme'de yer alan kesik taşlar dolayısıyla yürümenin zorluğundan, buralarda bol miktarda infakta bulunduğundan, dağın tepesinde Ümmü Seleme'ye nisbet edilen bir kubbe ve ortasında bir mescidin bulunduğundan, insanların bu mescitte namaz kılmak için kalabalıklar oluşturduğundan bahsetmektedir. Ayrıca dağın alt kısmında kıblenin sol kısmında eski yapılı bir ev ve odalardan, evin çevresinde yer alan su sarnıçlarından, solunda ise bir mescidden bahseder ki bu evin Hz. Âdem'e nisbet edildiği söylenmektedir.[54]

İbn Battûta'nın Mekke'ye dair anlatıları arasında Mekke ahalisine ait çeşitli özellikleri, ibâdet tarzları, ahlakî tutumları da yer almaktadır. Fakirlere karşı oldukça cömert olduklarını belirttiği Mekke halkının, çoğunlukla beyaz

---

[53] Abdülkerim Özaydın, "el-Melikü'l-Muzaffer er-Resûlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/74-76.

[54] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/297- 318, 2/1-10. Belevî, Mekke ile ilgili verdiği genel bilgilerde ismini zikretmeden İbn Cübeyr'den faydalanmıştır. Karşılaştırma için bk. Öztekin, İbn *Cübeyr Seyahatnamesi*, 55-178.

giyindiklerini, kıyafetlerinin zerafeti ve temizliğinin de herkesçe dikkat çekici olduğunu ifade etmektedir. Mekke kadınlarının süslenmeye ve kokuya çok harcamada bulunduklarını, her Cuma gecesi en güzel giysilerini giyerek, en güzel takılarını takarak Kâbe'ye ziyarete geldiklerini, sürdükleri kokuların rayihasının her taraftan duyulduğunu ifade etmektedir.Her ayın ilk günü Mekke emiri yanında korumaları ile birlikte, beyaz elbise ve heybetli sarığı ve kuşandığı kılıç ile Kâbe'ye gelir İbrahim Makamı'nda iki rek**â**t namaz kılar, Hacürü'l-Esved'i öper, Kâbe'yi tavâf eder; bu arada müezzin yüksek sesle dualar eder ve emiri öven manzûmeler okur. Recep ayının hilali göründüğünde emir bu haberi davul çaldırarak duyurur. Emir at sırtında meydana çıkar, bayram düşüncesiyle en güzel kıyafetlerini giyen halk ise onun etrafında silahlarıyla oyunlar oynarlar. Tavaf yapılır, dualar edilir. Şaban ayının 15. gecesinde ise Kâbe'ye her taraftan halk gelir, tek başına yahut cemaatle namazlar kılınır, meşaleler, kandiller yakılır. Ramazan ayı girince Mekke emirinin konağının önünde davullar çalınır, mescidin hasırları yenilenir, mumları artırılır. Her mezhebin imamı kendi cemaatlerinin başına geçer.[55]

2.4. Medine-i Münevvere

Belevî'nin Medine'yi, Mescid-i Nebevî'yi anlatması, gördüklerini kaydetmesi, 886/1481 yılında mescidin güneydoğu köşesindeki minareye yıldırım düşmesi sebebiyle yaşanan yangın[56] öncesi döneme ait olduğu için kıymetlidir. Belevî, Mescid-i Nebevî'den bahsederken onun binasının Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'in Medine valisi iken yaptırdığı şekli ile olduğunu ifade etmektedir. Kıble yönünde Hz. Peygamber'in yüzünün ön kısmında gümüş bir çivi olduğunun insanların onu selamlamak için bunun önünde durduğunu belirtmektedir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kabirlerini de tavsif ettikten sonra bu tarafta ön kısımda 20 civarı kandil olduğunu bunlardan ikisinin altından gerisinin ise gümüşten yapılmış olduğunu ve her gece bu kandillerin yakıldığını belirtmektedir. Mescidin bütün cephelerinin 172 şibr olduğunu eklemektedir. Ravza'nın göz alıcı mermerlerle süslenmiş olduğunu da belirtmektedir. Duvarlarda tavana kadar ahşap pencereler bulunmakta, pencerelerde Besmele ve devamında 668/1269 yılında Mısır Bahriyye Memlükler sultanı el-Melikü'z-z-Zâhir Rükneddîn Ebi'l-Feth Baybars es-Sâlihî el-Bundukdârî (1260-1277)[57] tarafından süslendiğine dair yazı bulunmaktadır. Ravza'nın tavanında ise altın hatla yazılmış kasideler

[55] İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 1/ 192-240.

[56] Mustafa Sabri Küçükaşçı-Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/283.

[57] Ortaçağ İslâm-Türk tarihinin önemli simalarından, Haçlılar'a ve Moğollar'a karşı başarılar elde etmiş, Hâdimü'l-Haremeyn sıfatını kullanmış Memlük sultanıdır. Bk. Kâzım Yaşar Kopraman, "Baybars I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/221-223.

yazılmıştır.[58]

Belevî Mescid-i Nebevî'den bahsederken mescidin uzunluğundan 196 adım, genişliğinden 126 adım olarak bahsetmektedir. 800 direği bulunan mescidin dört bir tarafında ortalarında çakıl taşı ve kumla tefriş edilmiş, beyaz kubbeli ve kubbelerin önünde 15 hurma ağacı bulunan saraylar bulunmakta idi. Mescidin 4 kapısı var idi ki bunlar Bâbü'r-rahme, Bâbü'l-haşye, Bâbü Cibrîl, Bâbü'r-rûhâ olarak isimlendirilmişlerdi. Ayrıca bu mescit çeşitli kitaplar ve Mushaflar ihtivâ eden iki büyük kütüphanaye sahip idi.[59]Mescidin, ortasında çakıltaşları ve kumla döşeli bir avlusu bulunduğunu, bahçenin kuzeyinde mermerden bir havuz, onun kıble tarafında mihrap şeklinde bir çıkıntı yer almakta olduğunu ifade eden İbn Battûta, buranın Hz. Fatıma annemizin evinin olduğuna dair söylentilerden bahsetmektedir. Mescidin ortasında yer alan kilitli kapaktan yeraltındaki bir odaya ve oradan da basamaklarla aşağı inilerek mescit dışında Hz. Ebû Bekir'in evine varıldığını belirtmektedir.[60]

Belevî de İbn Battûta gibi Mescid-i Nebevî'yi anlatırken Hz. Peygamber'in kabri karşısında gümüş bir çividen bahsetmektedir. İnsanlar orada durup Hz. Peygamber'e yönelerek selam vermektedirler.[61] Belevî Medine'de, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin başta olmak üzere Hz. Âişe'nin, Hz. Ömer'in, Hz. Fâtıma'nın, Hz. Ebû Bekir'in evlerinden, mescidin kapısının önündeki suyu tatlı kuyudan, Medine'de Ravza dışında ayrıntılı tanıtmadığı Mescidü'l-Fetih, Mescidü Ali, Mescidü Selmân'dan da bahsetmektedir.[62]

Uhud Dağı'nda yer alan Hz. Hamza'nın kabrinde bir mescid yapıldığını, onun civarında da diğer şehidlerin kabirlerinin yer aldığını belirtmektedir.[63] Medine'nin dört kapısından biri olan Bâbü'l-Fetih'den çıkılan kabirden bahsetmektedir. Çıkış kapısının yanından itibaren sıralanan meşhedlerden ve kabirler arasında Zübeyr b. Avvâm'ın annesi ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in halası Safiyye'nin meşhedi, bu kabrin önünde Mâlik b. Enes kabri bulunmakta[64] ve üzerinde küçük bir kubbe yer almaktadır. Onun önünde beyaz kubbesiyle Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in kabri, onun yakınında Akîl b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Ebî Ca'fer et-Tayyâr, onların civarında bulunan ravzada Hz.

---

[58] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/280-294.

[59] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/95, 280-294.

[60] İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 1/174.

[61] İbn Battûta, İbn *Battûta Seyahatnamesi*, 1/174; Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/285.

[62] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/280-294.

[63] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/288.

[64] Bakî' mezarlığından aynı şekilde bahseden Abderî, İmâm Mâlik'in kabrinden bahsederken insanların bu kabirden bereket ve hatıra olsun düşüncesiyle yanlarına birkaç çakıl taşı aldıklarını ifade etmektedir. el-Abderî, *Rıhletü'l-Abderî*, 444.

Peygamber'in zevcelerinin kabirleri yer almakta, bu ravzanın yanında küçük bir ravza daha yer almaktadır ki burada da Hz. Peygamber'in üç kızının kabirleri bulunmaktadır. Onu takib eden ravzada Abbâs b. Abdülmuttalib ve Hasan b. Ali'nin kabri vardır ki birbirine bitişiktir ve üzerinde yüksek, oldukça sanatlı bir kubbe bulunmaktadır. Burası Bâbü'l-Feth kapısının çıkışının sağındadır. Bakî'nin sonunda Hz. Osman'ın kabri yer almaktadır. Onun kabrinin üzerinde de büyük bir kubbe vardır. Yakınında ise Fâtıma bint Esed'in meşhedinin yer aldığını ve kabrin üzerinde "Hiçbir kabir Fâtıma bint Esed gibi bir anneyi bağrına almamıştır." yazılı olduğunu belirtilmektedir.[65]

İbn Battûta, mescidin imamlarından ve diğer görevlilerinden bahsederken hizmetkârlarının ve muhafızlarının ise çoğunlukla Habeşli gençlerden oluştuğunu, kıyafetlerinin temiz ve zarif olduğunu ifade etmektedir.[66]İbn Battûta Mescid-i Nebevî'den bahsederken ayrıca halkın mescidin ortasında halkalar yaparak büyük mumlar yaktığını, önlerinde bulunan rahlelerde Kur'ân okuduklarını, duâ ettiklerini anlatmaktadır.[67]

3. ULEMÂNIN MEMLÜK ŞEHİRLERİNE YÖNELMESİ: BELEVÎ'NİN MEŞRIK'DA KARŞILAŞTIĞI ÂLİMLER

Belevî yaklaşık 5 yıl süren kutsal yolculuğunda hac farizası yanı sıra gerçekleştirmek istediği ikinci emeli ilim talebi konusunda oldukça bereketli zamanlar geçirmiş, 14. asrın İslâm ilim dünyasının önemli isimleriyle görüşmüş, 50 civarı icazetnâmeyi birçok âlimin kendi el yazılarıyla almış, hadis rivayetlerini, kasideleri kaydetmiş, kitap isimlerini, görüştüğü âlimlerin hal tercemelerini ki bazılarını oldukça ayrıntılı bir şekilde zikretmiştir.

7/13. yüzyıldan itibaren doğu ve batıda yaşanan Moğol, Haçlı ve Reconquista saldırılarına karşı Mısır-Şam bölgesinde Memlükler'in sağladığı huzur ve istikrar ortamı bu bölgeyi hac ve ilim rıhleleri açısından emniyetli hale getirmiştir. Buradaki şehirlerde ilmin gelişmesi, yayılması için medrese-mescit-hankâh-bîmâristan-türbelerin işlevinin bir araya getirilerek oluşturulan külliyeler ve dört fıkıh mezhebine göre derslerin okutulması, ilmî çalışmalar için vakıf gelirlerinin olması hususları önemli rol oynamaktadır. Ulemânın rıhlelerinin bir parçası haline gelen şehirlerin bu emniyet ortamına gerek doğudan gerekse batıdan birçok âlim ya hac yolculuğu gereği uğramış ve ilim meclislerinden faydalanmış, yahut mücâvir olarak bir süreliğine kalmış yahutta buralara yerleşerek vefât edinceye kadar ilimle iştigâl etmişlerdir. Memlük şehirlerinde

---

[65] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/289.
[66] İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 1/180-181.
[67] İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 1/173-181185.

kalan âlimler çeşitli medreselerde ve yönetim kurumlarında oldukça önemli mansıblar elde etmişlerdir. Memlük coğrafyasına yönelen bu ulemânın ilim sahasına katkısı da oldukça fazla olmuş, hemen her alanda birçok eser te'lif edilmiştir. Bu şehirlerdeki ulemâdan icazetnâmeler alanlar kendi memleketlerinde bu ilim geleneğini tevârüs ettirmişlerdir. Hanefî fakihi Hüsâmeddin er-Rûmî (ö. 699/1299), Aksaray'da doğmuş, ilim tahsilinden sonra Malatya'da kadılık yapmış, 675/1276 yılında Moğol tehlikesinden kaçarak Dımaşk'a gitmiş ve orada Hâtûniyye ve Mukaddemiyye medreselerinde müderrislik yapmış hatta 677/1279 yılında Dımaşk Hanefî kâdılkudâtlığına tayin edilmiştir. Endülüslü Şihâbeddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ferh el-İşbilî (ö. 699/1300), Kastilya Kralı 3. Fernando'nun İşbiliye'yi ele geçirmesiyle esir düşmüş, esâretten kurtulunca 650/1252 yılında Mısır'a gitmiş sonra Dımaşk'a geçerek orada Emevî Camii'nde dersler vermiş ve orada vefât etmiştir.[68]

Belevî'nin hac yolculuğu boyunca uğradığı şehirlerde karşılaştığı âlimlerden bazıları şunlardır: Tilimsân'da Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Ömer b. Rüşeyd; Becâye'de muhaddis Ebû Abdullah Muhammed b. Ca'fer; Kosantîne'de Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah, Ebü'l-Hasan b. Ubeydullah; Tunus'a ilk gidişinde hâfız, veli, ihtiyaç sahiplerinin koruyucusu Ebü'l-Hasan Ali b. El-Müntasır es-Sadefî, Zeytûne Câmii imâmı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüssettâr et-Temîmî, Ebû Abdullah b. Ömer;[69] İskenderiye'ye ilk gidişinde Yahyâ b. Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah İbnü'l-Emân b. Halîfe b. Ebî Arzıyye b. Yakîn b. Tâmeşt b. Ali b. Recâ b. Abdülmü'min İbn Zî Hayy es-Sanhacî, Ebü'l-Berekât Muhammed b. Eş-Şeyh Fahreddin Ebî Bekir Muhammed b. Eş-Şeyh Şihâbüddin Ebî Muhammed Abdülkerîm İbn Atâullâh, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. El-Hasan b. Ali b. Abdülaziz b. Abdullah el-Kenânî eş-Şâfi'î (İbnü'l-Mustafa);[70]Kahire'ye ilk gidişinde Şemsüddin el-Kerekî, Takıyyüddin Sâlih b. Muhtâr b. Sâilh b. Ebi'l-Verâs?, Esîrüddin Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf en-Nefzî el-Endelüsî,[71] Burhânüddin İbrahim b. Nûreddin Ali el-Mâlikî; Medînetü'l-Halîl ve Kudüs'te Şemsüddin Muhammed b. Kâmil eş-Şâfi'î, Ebü'l-Hasan Ali el-Vâsıtî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Emevî el-Kureşî eş-Şâfi'î; Mekke'de Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ömer el-Mekkî (el-Halîl), Ahmed b. İbrahim eş-Şâfi'î. Medine'de karşılaştığı

[68] Muhammed Enes Midilli, "Ulemânın Memlük Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlükler Döneminde Kahire İlim Kurumları", İslâm Tetkikleri Dergisi 10/1 (2020), 389-412.

[69] Belevî, Tunus'a ilk uğradığında Kütübiyye Medresesi'nde aylarca kalarak birçok ulemâ, meşayıh, şair, evliyâ ile görüşerek icâzetler aldı, şiirlerini kaydetti, kitaplarından haberdar oldu. Bu âlimlerin birçoğu Hicaz da dahil Meşrık'a gidip gelmişlerdi. Ayrıntı için bk. Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/166-194.

[70] Belevî'nin İskenderiye'ye ilk gidişinde görüştüğü çeşitli âlimler için bk. Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/200-215.

[71] İbn Battuta da bu âlimle Kahire'de karşılaşmıştır. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 1/56.

âlimler arasında Ebû Muhammed b Es'ad el-Yâfi'î (ö. 768/1366), Yemenli, küçük yaşlarda hacca gitmiş, ilim elde etmiş olan bu âlimle Belevî, Mescid-i Nebevî'de karşılaşmış, onunla ilgili olarak âbid, zâhid ve delilleri ile konuşan değerli bir kişi ifadelerini kullanmaktadır.[72] Yine Medine'de karşılaştığı diğer bir âlim ise Cemâlüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Abbâdî el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 741/1340); Mescid-i Nebevî müezzinlerinin reisi, kadı nâibi, hatib ve imâm idi. Çoğu âlimden ilim almış bir âlim idi. Belevî, hadis tedrisindeki gücüne işaret etmiş ve övmüştür.[73]

Belevî, Beytü'l-Makdis'de karşılaştığı ulemâdan 5'inin ismini zikretmiştir. Şeyh, hatîb, âlim Zeynüddin Ebü'l-Berekât Abdurrahîm Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Ebi'l-Fazl b. Sa'd b. Cemâ'a b. Ali b. Cemâ'a b. Hâzim b. Sahr el-Kinânî eş-Şâfi'î (ö 739/1338), imâm hâfız müftî Salahaddîn b. Kîkeldî b. Abdullah el-Alâî eş-Şafi'î ed-Dımaşkî (ö. 761/1360), şeyh fakîh muhaddis edîb Alâe'd-dîn Ebü'l-Hasan Ali b. Eyyûb b. Mansûr el-Makdisî eş-Şâfi'î (ö. 748/1348), şeyh fakih mukrî Şemsü'd-dîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Müsbit el-Havlânî el-Endelüsî (ö. 746/1346), şeyh fakîh Cemâlüddin Ebû Bekir Muhamed b. Muhammed b. el-Hasan b. Ebi'l-Hüseyin b. Sâlih b. Ali b. Yahyâ b. Nübâte el-Mısrî (ö. 768/1366), Belevî bu âlimlerle medrese, mescid ve âlimlerin kendi evlerinde görüşmeler yaparak ilim meclislerinde bulunduğunu belirtmektedir. Hatta Salahaddin ed-Dımaşkî'yle ilgili övgülerini anlatırken Ramazan ayında bir ay boyunca ailesi dışında 40 kişiyi misafir ederek ve bu geleneği her yıl uygulayarak ilim tedrîsinde bulunacak kadar cömert olarak tavsif etmektedir. Bu cömert hâli Şemseddin Ebî Abdullah el-Havlânî el-Endelüsî için de ifade ederken, onumaddî ve manevî ihtiyaç içinde olanların beden ve yüreklerini doyuran bir âlim olarak tanıtmaktadır. Ayrıca burada okuduğu, dinlediği eserlerden de bahsederken özellikle hadis metinleri Buhârî, Müslim, Mâlik b. Enes rivayetleri, Kitâbü'ş-Şifa, Şihâbüddin Sühreverdî'nin eseri olan Avârifü'l-Meârif'i, İmam Kuşeyrî risâlesini, yukarıda isimleri verilen âlimler tarafından çeşitli usûllerle okuduktan sonra icâzetlerini de almıştır. Ayrıca İbn Nübâte'ye ait şiiri kendisinden okumuş, İbn Nübâte de şiirin aslının arkasında Belevî'ye övgü dolu sözler ve Şevvâl 737/1337 tarihli icâzetnâme yazmıştır.[74]

Belevî, kutsal topraklardan dönerken ikinci defa uğradığı Mısır'da şeyhü'l-ekber, vahîdü'l-asr olarak vasfettiği Endülüslü dil âlimi ve müfessir Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân ile tekrar görüşmüştür. Ona Ebû Hayyân'ın Resûlullâh'ı övgü ve vatanı Gırnata'yı vasfettiği kasideleri okumuştur. Ebû

[72] İbn Battuta İmâm Yâfî diye meşhur olmuş sûfi Afifüddin Abdulllah b. Es'ad Yemenî Şâfiî olarak bahsettiği bu alimle Mekke'de karşılaşmıştır. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 1/217.

[73] Belevî, *Tâcü'l-Mefrık*, 1/291-294; el-Cuhme, " Vasfü'l-Medîneti'l-Münevvere", 132.

[74] Belevî, *Tâcü'l-Mefrık*, 1/255-272. İcazetnâme metni için bk. a.e. 269-270.

Hayyân bunun üzerine Endülüs'e olan özlemini anlatmış ve bu özlemi ifade eden beyitler okumuş, Belevî ise bu sözleri duyunca gözyaşlarına hâkim olamamıştır.[75]

Belevî, görüştüğü bu yüzlerce âlim ile çoğu zaman medreselerde, mescidlerde görüşmüş, ders halkalarına katılmış olsa da bazen de türbelerde, hanutlarda/dükkân, âlimlerin kendi evlerinde görüşmeler yapmıştır. Belevî bu âlimlerle medrese, mescid ve âlimlerin evlerinde görüşmeler yaparak ilim talebinde bulunduğunu belirtmekte; Kemâleddin Ebî Abdullah Muhammed b. Muhammed Abdurrahman el-Kureşî el-İskenderî ile bir hânutta karşılaştığını ifade etmektedir. Ayrıca ders aldığı bir âlimden bahsederken onunla Medresetü'n-Nâsıriyye'de karşılaştığını belirtmektedir.[76]

SONUÇ

Yaptığımız bu çalışma ile hac seyahatlerinin şartlar ne kadar ağır olursa olsun çok kıymetli bir âlim uğraşısı olduğu, hac farizasının yerine getirilmesi ile birlikte birçok işlevin de yerine getirildiği hususları ortaya çıkmıştır. Üzerinde çalışma yaptığımız Endülüslü Belevî, yolculuğun uzun ve meşakkatli oluşuna genç yaşta çıktığı ve 5 yıl süren seyahati ile önemli bir örnek olmuştur. Belevî'nin bu seyahati onun yol güzergâhındaki şehirlerin gerek coğrafî, gerek siyasî gerekse ilmî ve kültürel açıdan kıymetli bilgiler içeren bir seyahatname ile vesikalandırılmıştır.

Bu seyahatname de gösteriyor ki tanıştığı ve ilim meclislerine katıldığı âlimlerle âdeta birer üniversite okuyup icazetnamelerini alan Belevî, birçok âlimi ve onların yeni eserlerini Mağrib ve Endülüs'e taşıyarak 14. yüzyılın doğusu ile batısı arasındaki bilgi akışına katkıda bulunmuştur. Ayrıca mekânların taşıdığı özellikler, çeşitli şehirlerdeki insan hikâyeleri, yaşadığı sorunları çözme becerileri de bu seyahatin neticeleri arasında yer almıştır. Dönemin haccının hacıya sağladığı bir diğer prestij ise memleketine dönüşünde getirildiği makamların oldukça yüksek oluşu yer almaktadır ki bu durum Belevî için de gerçekleşmiş ve çeşitli şehirlerde kadılık görevi verilmiştir.

Belevî 14. yüzyıldaki uzun hac yolculuklarının kaleme alındığı eserlere bir yenisini katarak döneminin geleneği içerisinde bizi birçok açıdan aydınlatmaktadır.

KAYNAKÇA

Abderî, Ebû Abdullah. *Rıhletü'l-Abderî*. thk. Ali İbrahim Kürdî. 2. Baskı. Dımaşk: Dâru Sa'deddîn, 2005.

[75] Belevî, *Tâcü'l-Mefrık*, 2/26.

[76] Belevî, *Tâcü'l-mefrik*, 1/54, 214-225.

Abouseif, Doris Behrens. "İbn Tolun Camii". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/ 416-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Allâvî, Ammâr Merdî. "*Mısır ve Filistîn fî rıhleti'l-Belevî (t. kable h. 780) Dirâsetün Mükarenetün"*. Al Manhal Collections. Erişim 12 Kasım 2018.www. almanhal.com User: @Namık Kemal Üniversitesi.

Aykaç, Mehmet. "Belevî, Hâlid b. Îsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/406. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bedri Muhammed Fahd, "Hacc Emirleri Tarihi". *Diyanet İlmî Dergi*. çev. Münir Atalar 33/1 (1997), 37-72.

Belevî, Ebü'l-Beka Hâlid b. İsa el-Kantûrî. *Tâcü'l-mefrîk* fî *tahliyeti ulemâi'l-meşrık*. thk. el-Hasan es-Sâih. 2 Cilt. Muhammediye: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, t.y.

Buharalı, Eşref. "Üç Türk Hükümdarın Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memlüklerde Sağlık Hizmetleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 25/40 (2006), 29-39.

Cemâl Bâmî. "Ebü'l-Bekâ Belevî". *Misaku'r-Râbıta*.Erişim 21 Ekim 2011. https://www.maghress.com/almithaq/

Civil, Zafer. *Din Sosyolojisi Açısından Hac*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.

el-Cuhme, Nevvâf Abdülaziz. " Vasfü'l-Medîneti'l-Münevvere fi'n-nısfi'l-evveli mine'l-karni's-sâmini'l-hicrî (m. 14) min hilâli rıhleti'l-Belevî". *Mecelletü Câmiatü'ş-Şârika* 13/2 (Aralık 2016), 118-138.

Em'ît, Nûreddin. "er-Rıhletü'l-Mağribiyye ile'l-Hicâz hilâle'l-asri'l-vasît -Rıhletü'l-Abderî enmûzecen-". Al Manhal Collections.Erişim 2 Kasım 2018. www.almanhal.com User:@ Namık Kemal Üniversitesi.

Ersöz, Şeyda Nur. *17. Yüzyılda Mağrib'den Bir Seyyah: El-Ayyâşî'nin Seyahatnâmesinde Haremeyn Yolculuğu*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Eyice, Semavi. "Amr b. Âs Camii". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/81-82. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Faroqhi, Suraiya. *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1995.

Gözütok Tamdoğan, Zehra. *Merinîler Dönemi (592-869/1196-1465) Sosyo-*

Kültürel ve İktisadî Hayat. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.

Gözütok Tamdoğan, Zehra. “Mağrib’den Hicaz’a İki Merinî Emîresinin 14. Yüzyıldaki Hac Yolculukları [The Pilgrimage of the Two Marīni Ladies from Maghrib to Hijaz in the 14th Century]”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/1 (June 2021), 347-367. https://doi.org/10.18505/cuid.885983.

Gurâb, Sa’da. “Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/45-46. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Güneş, Hasan Hüseyin. “Kudüs’te Bir Vakıf Mahalle: Sekiz Yüz Yıllık Meğâribe Mahallesi ve Serencamı”. *Vakıflar Dergisi* 44 (Aralık 2015), 9-35.

Hakkı Muhammed. “El-Haccü fi’l-Mağrib ve’l-Endelüs fi’l-asri’l-vasit: el-Cidâlü havle istimrâri fardıyyeti’l-hacci”. *Usûru’l-Cedîde* 7/26 (1438/2016-2017), 84-101.

Hamd, İsmail Mecbel. “el-Cevânibü’l-umrâniyye min hilâli rıhleti Ebi’l-Bekâ Belevî (t. Ba’de 767) Tâcü’l-mefrik fî tahliyeti ulemâi’l-meşrık”. *Mecelletü Câmiatü’l-Enbâr li’l-Ulûmi’l-İnsâniyye* 2 (Haziran 2018), 70-82.

Hasan, Zeki Muhammed. *er-Rahhâletü’l-müslimûne fi’l-usûri’l-vustâ*. Beyrut: Dârü’r-Râidi’l-Arabî, 1401/1981.

el-Herût, Bilâl Sâlim. *Sûratü’l-âhar fî edebi’r-rıhelâti’l-Endelüsiyye*. Doktora Tezi, Ürdün Câmiatü Mu’te, 2008.

İbn Battûtâ, Ebû Abdullah Muhammed. *İbn Battûta Seyahatnamesi*. çev. A. Sait Aykut. 2. Bs, 2 Cilt. İstanbul: YKY Yayınları, 2004.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.

İzgi, Cevat. “Herevî, Ali b. Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi*. 17/ 221-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kandemir, M. Yaşar. “Kelâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/193-194. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Kopraman, Kâzım Yaşar. “Baybars I”. *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi*. 5/221-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kur’ân Yolu. Erişim 23 Mart 2021.https://.kuran.diyanet.gov.tr

Küçükaşçı, Mustafa-Bozkurt, Nebi. “Mescid-i Nebevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı*

İslâm Ansiklopedisi. 29/281-290. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Kürdî, Ali İbrahim. *Edebü'r-ıhal fi'l-Mağrib ve'l-Endülüs.* Dımaşk: Vezâretü's-Sekâfe, 2013.

el-Mezrû', Vefâ bint Abdullah Süleyman. "İshâmü'r-rahalâti ve'l-mücâvirîne'l-Endelüsiyyîn ale'l-hayâti'l-ilmiyye bi-Mekketi'l-Mükerreme-mine'l-karni's-sânî hattâ nihâyeti'l-karni's-sâdisi'l-hicrî". *Mekketü'l-Mükerreme* Âsımetü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye *Sempozyumu* (1426/2005), 64-101.

Midilli, Muhammed Enes. Ulemânın Memlük Coğrafyasına Yönelmesi ve Memlükler Döneminde Kahire İlim Kurumları". İslâm Tetkikleri Dergisi 10/1 (2020), 389-412.

Nüvvâb, Avâtıf Muhammed Yûsuf. *er-Rahalatü'l-Mağribiyye ve'l-Endelüsiyye*. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1417/1996.

Özaydın, Abdülkerim. "Hac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Özaydın, Abdülkerim. "el-Melikü'l-Muzaffer er-Resûlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 29/74-76. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Özel, Ahmet. "Hac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 14/413-416. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Öztekin, Mehmet. *İbn Cübeyr Seyahatnamesi (Terceme ve Tahlil).* Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2001.

Sâlih, Osman Abdülaziz- el-Muhammedî, Hamd Muhammed Nasîf. "Eserü'l-Beleviyyîn el-fikrî fi'l-Endelüs". *Mecelletü Dibâlî* 61 (2014), 270-299.

Şeşen, Ramazan. "İmâdüddin el-İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/174-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Şeyban, Lütfi. *Reconnmquista- Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri-*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

et-Tâzî, Abdülhâdî. *Rıhletü'r-rahalâti Mekke fî mie rıhletin ve Mağribiyyetin ve rıhleten.* 2 Cilt. Riyâd: Müessesetü'l-Furkan li't-Türâsi'l-İslâmî, 1426/2005.

et-Temgrûtî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali. *en-Nefhatü'l-miskiyye fi's-sefâreti't-Türkiyye: 1589*. thk. Muhammed es-Salihî. Ebûzabî: Dârü's-Süveydî, 2007.

et-Tinbüktî, Ahmed Bâbâ. *Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîz'd-dibâc*. tkd. Abdülhamid Abdullah el-Herrâme. 2. Bs. Trablus: Dârü'l-Kâtib, 2000.

Touati, Houari. *Ortaçağda İslam ve Seyahat-Bir Âlim Uğraşısının Tarihi ve Antropolojisi-.* çev. Ali Berktay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

el-Yâkût, Abdullah b. Osman. *Edebü'r-rıhleti'l-Hicâziyye ınde'l-Endelüsiyyîn mine'l-karni's-sâdis hattâ sukûti Gırnâta.* Doktora Tezi, Suudi Arabistan: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1422/2001.

ez-Zebûn, Rağde Ali. "Beytü'l-Makdis fi edebi'r-rahalâti'l-Mağribiyye/ Rıhletü'l-Belevî enmûzecen". *IUGJHR Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyyeti li'd-Dirasâti'l-İnsâniyye*. Islamic University of Gaza, 25/1 (2019): 221-242.